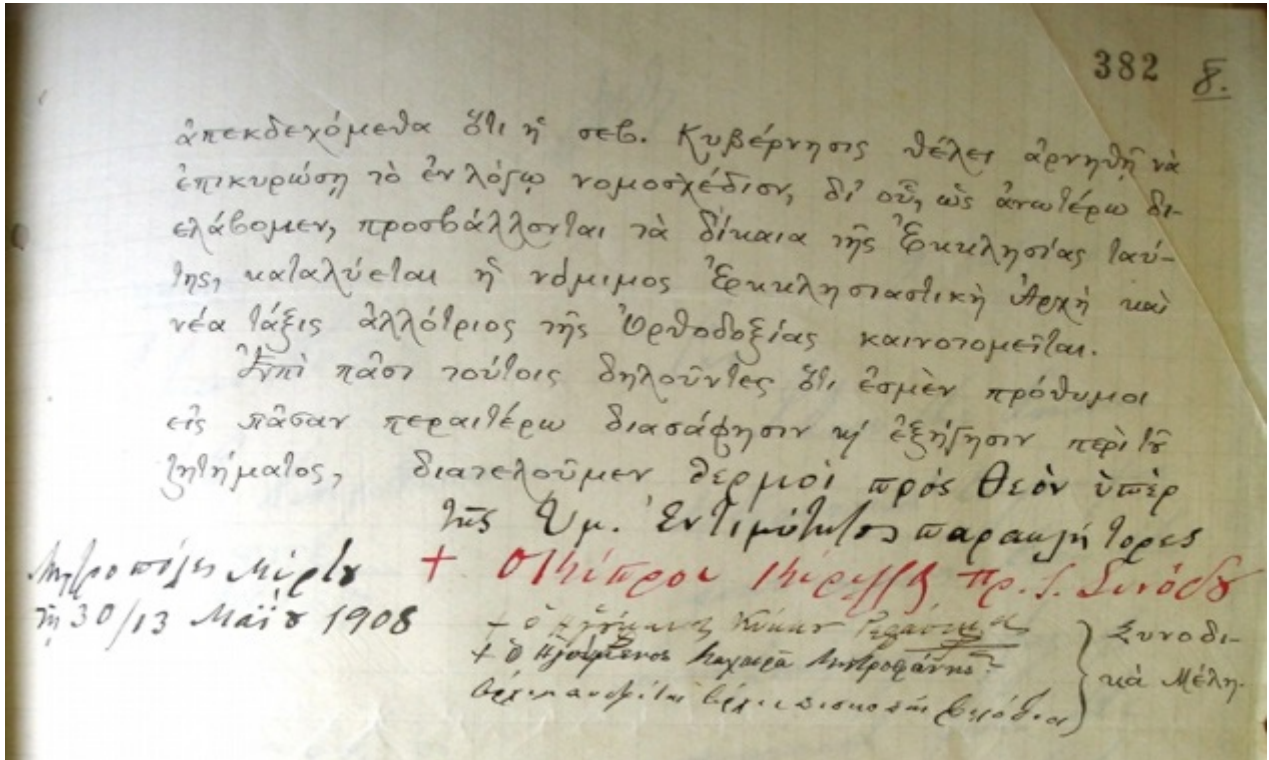

Το Αρχιεπισκοπικό Ζήτημα της Κύπρου - II

Ορθοδοξία / Εκκλησιαστική Ιστορία

Χριστόφορος Κωνσταντινίδης, Διδάσκαλος

Πάνω ἀπ' ὅλα ὅμως, οἱ Βρετανοὶ ἀντιμετώπιζαν τοὺς Κιτιακοὺς με περισσότερο σκεπτικισμό παρά τοὺς ἀντιπάλους τοὺς καί, μολονότι εἶχαν χειριστεῖ τὸ ζήτημα τῆς διαδοχῆς με διακριτικότητά, τὰ συμφέροντά τοὺς στο νησί θα ἐξυπηρετοῦνταν προφανῶς καλύτερα ἀπὸ μιὰ πιθανή νίκη τῶν Κυρηνεϊακῶν. Παρόμοια ἀπόψη συμμερίζεται καὶ ὁ Sir George Hill που ἀναγνωρίζει ὡς

Ἴσως μοιραῖο τὸ γεγονός ὅτι οἱ συμπάθειες τῶν βρετανικῶν ἀρχῶν, ὅσο κι ἀν δὲν ἐπιθυμοῦσαν νὰ ἀναμειχθῶν στη διαμάχη μεταξὺ τῶν δύο παρατάξεων στὴν Ἐκκλησία, τάσσονταν ὑπὲρ τῆς πλευρᾶς που ἦταν ἀντίπαλη τοῦ Ἐπισκόπου Κιτίου [83].

ἀπεκδεχόμενα διηγήσεως. Κυβέρνησις θέλει ἀνεγείνην
ἐπικυρώσῃ τὸ ἐν λόγῳ νομοσχέδιον, δι' οὗ, ὡς ἀνωτέρω δι-
ελάβομεν, προσβάλλονται τὰ δίκαια τῆς Ἐκκλησίας ταύ-
της, καλαχύνεται ἡ νόμιμος Ἐκκλησιαστικὴ Ἄρχη καὶ
νέα λάξιν ἀλλότριος τῆς Ὁρθοδοξίας καινοτομεῖται.

Ἐπὶ πάνσι τούτοις δηλοῦντες δι' ἐσμέν πρόθυμοι
εἰς πᾶσαν περαιτέρω διασάφισιν καὶ ἐξηγήσιν περὶ τοῦ
ζητήματος, διατελοῦμεν θερμοὶ πρὸς Θεὸν ὑπὲρ
τῆς Ἐκκλ. Ἐντιμότατος παρασημειώσας

Ἀρχιεπισκοπὴ Κύπρου + Οἰκουμενικὸν Πατριάρχειον Κωνσταντινουπόλεως
τῆς 30/13 Μαΐου 1908 + ὁ ἡγιώτατος Πάπας Πίος Δεκάτος
+ ὁ ἡγιώτατος Πατριάρχης Ἀντιοχείας } Συνοδικὰ μέλη
ἀπὸ τῆς αὐτῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐπιπέρας

Απόσπασμα από τηλεγράφημα που στάληκε από την Ιερά Σύνοδο της Κύπρου προς τον Sir C. A. King-Harman, τον Αρμοστή, στις 13 Μαΐου 1908. Η υπογραφή του επισκόπου Κυρηνείας διακρίνεται με κόκκινο μελάνι (αποκλειστικό προνόμιο του Αρχιεπισκόπου), μετά την εκλογή του από τον Ιωακείμ III, τον Οικουμενικό Πατριάρχη.

Γ. Το Αρχιεπισκοπικό Ζήτημα από την οπτική γωνία των Βρετανών

Εκ πρώτης όψεως, η άποψη του Hill ότι οι Βρετανοί ήταν κατά κάποιον τρόπο υποχρεωμένοι να διατηρήσουν μια στάση «συμπάθειας» προς τους Κυρηνειακούς, λαμβάνοντας υπόψη την ανυποχώρητη στάση των αντιπάλων τους, φαίνεται πέρα για πέρα φυσιολογική και εν πολλοίς αναμενόμενη. Παρά ταύτα, όταν είχαν την ευκαιρία να θέσουν ένα οριστικό τέλος στη διαμάχη, μετά από οκτώ χρόνια ασυμφωνίας, αντιπαράθεσης και ταραχής, συναινώντας στην υπόδειξη του Οικουμενικού Πατριάρχη να ορίσει αρχιεπίσκοπο τον Κυρηνείας το 1908[84], δεν το έπραξαν, διανοίγοντας έτσι το δρόμο εις το εξής για την εκλογή του Επισκόπου Κιτίου. Υπό το φως των εξελίξεων αυτών, προκύπτουν ορισμένα βασικά ερωτήματα: Σε ποιο βαθμό ήταν αναμεμειγμένοι οι Βρετανοί στη διαμάχη; Ποια ήταν η πολιτική τους απέναντι σε κάθε μια από τις δύο παρατάξεις; Χαρακτηριζόταν αυτή από συνέπεια; Ποια η επίσημη στάση απέναντι σε εξωγενείς παράγοντες, όπως ήταν για παράδειγμα τα πατριαρχεία και η ελληνική κυβέρνηση;

Ας αρχίσουμε λοιπόν τη διερεύνηση των προβληματισμών αυτών, εξετάζοντας κατά βάση την εγκυρότητα του επιχειρήματος του Hill, το οποίο με τη σειρά του επιβεβαιώνει αυτό του Φίλιου Ζαννέτου, ο οποίος ομοίως είχε υποστηρίξει πως οι Βρετανοί διά του Μεγάλου Αρμοστή αποσκοπούσαν στην εξουδετέρωση του

Επισκόπου Κιτίου και των Κιτιακών «ούς πάντα άντεπάθει διά τήν ζωηροτέραν αύτών έθνικήν πολιτικήν»**[85]**. Το επιχείρημα δεν είναι ωστόσο καθ' όλα αβάσιμο: Οι βρετανικές αντιλήψεις απέναντι σε καθένα από τα δυο στρατόπεδα διαμορφώθηκαν, έως κάποιο βαθμό, σε σχέση με τη στάση εκάστου απέναντι στο ζήτημα της ένωσης. Ως αποτέλεσμα, η ανυποχώρητη στάση που ακολουθούσαν οι Κιτιακοί φαίνεται αρχικά, από τη μια να ανησυχεί τους Βρετανούς αλλά παράλληλα να τους καθιστά αβέβαιους ως προς τις «συμπάθειές» τους αναφορικά με τις δυο παρατάξεις. Τα μέλη της Συνόδου τα οποία ας σημειωθεί, μετά την αποχώρηση του Επισκόπου Κιτίου απέμειναν όλοι υποστηρικτές του αντιπάλου μητροπολίτη Κυρηναίας, περιγράφονται από τους Βρετανούς ως «ευυπόληπτοι» άνθρωποι ενώ στην αντίπερα όχθη ο Κιτίου παρουσιάζεται να είναι ένας αθεράπευτος μηχανορράφος, ένας δραστήριος, φιλόδοξος άνδρας, που δεν θα σταματούσε μπροστά σε τίποτε που θα του εμπόδιζε την πραγματοποίηση των σκοπών του. Έχει δημιουργήσει τεράστια προβλήματα στη διοίκηση με τη δράση του στο Νομοθετικό Συμβούλιο και είναι ο πρωταρχικός υποκινητής στην «ταραχή» για ένωση με την Ελλάδα**[86]**.

Παρά το γεγονός ότι απέφυγαν επιμελώς να θέσουν τους εαυτούς τους ευθέως υπέρ των Κυρηναϊκών είτε κατά των Κιτιακών, θα μπορούσε να υποστηριχτεί ότι οι Βρετανοί τάχθηκαν στο πλευρό των Κυρηναϊκών διά της εις άτοπον απαγωγής. Από την άλλη, οι αξιοσημείωτα πολυάριθμες αναφορές στους Κιτιακούς σε σχέση πάντα με τις αντίστοιχες για τους Κυρηναϊκούς καταμαρτυρούν αν μη τι άλλο τη σημασία όσο και προσοχή που προσέδιδαν στην ασυμβίβαστη στάση των Κιτιακών και βεβαιώνει την αναγωγή τους σε ένα κατά κάποιο τρόπο «αντίπαλον δέος».

Πράγματι, μια κοινή βρετανική αντίληψη ήταν ότι οι Κιτιακοί επεδίωκαν να πραγματοποιήσουν την ένωση της νήσου με την Ελλάδα, με την έφεσή τους στη βία, φαινόμενο που οι ίδιοι οι Βρετανοί το ερμηνεύουν στο γεγονός ότι:

Είχαν ανατραφεί και γαλουχηθεί με την ιστορία της επιτυχούς ταραχής που δημιουργήθηκε στα Ιόνια νησιά, ενώ παράλληλα έγιναν μάρτυρες της επιτυχούς οργανωμένης βίας και ταραχών στην Κρήτη**[87]**.

Ταυτόχρονα, ο ίδιος ο Κιτίου είχε χαρακτηριστεί ως «μανιώδης “Ελληνιστής” και εχθρός της Κυβέρνησης»**[88]**. Το πιο εντυπωσιακό όμως, είναι ότι η αναφορά αυτή εντοπίζεται σε ένα τηλεγράφημα που αποστάληκε μόλις το 1900, πράγμα που μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι οι Βρετανοί ήταν καλά ενημερωμένοι για τις προθέσεις και των δύο παρατάξεων ήδη από τα πολύ πρώτα στάδια του Αρχιεπισκοπικού Ζητήματος. Στο ίδιο τηλεγράφημα, ο Sir Haynes-Smith αποκάλυψε στον Υπουργό Αποικιών τα ακόλουθα:

Έχω την τιμή να σας πληροφορήσω πως επικρατεί μεγάλη αναστάτωση ανάμεσα στην ελληνόφωνη μερίδα των κατοίκων του νησιού αναφορικά με τις διαδικασίες εκλογής του αρχιεπισκόπου που εκκρεμεί για τους τελευταίους ένδεκα μήνες. [...] Τα κομματικά-πολιτικά αισθήματα έχουν αυξηθεί πάρα πολύ [...] και οι δυο αντίπαλες πλευρές εμφανίζονται αποφασισμένες να επιμείνουν χαρακωμένες στις αξιώσεις τους και φαίνεται πως είναι ανοιχτό το ενδεχόμενο το ζήτημα να εκφυλιστεί σε μάχη σώμα με σώμα[89].

Αυτό που όντως ανησυχούσε τον Αρμοστή ήταν η ύπαρξη της πολιτικής διάστασης στη διαμάχη. «Αυτή η αναστάτωση», υποστήριζε, «πιθανόν να θέσει σε κίνδυνο τη δημόσια τάξη και ειρήνη και να δυσχεράνει τη διατήρηση και διασφάλιση της τάξης εάν επιτραπεί στους θιασώτες των αντίπαλων πλευρών να πραγματοποιήσουν συγκεντρώσεις σε μεγάλους αριθμούς»[90]. Αυτές οι δηλώσεις θα μπορούσαν να εξηγήσουν τις προθέσεις του να κλείσει τις πύλες της Λευκωσίας και να απαγορεύσει εκτός εξαιρέσεων σε κάθε πολίτη να εισέλθει ή να εξέλθει.

Ένα μήνα περίπου νωρίτερα, εξέταζε σοβαρά το ενδεχόμενο να κινητοποιήσει στρατιωτικές μονάδες έτσι ώστε να αντιμετωπίσει πιο αποτελεσματικά την κατάσταση, μολονότι, όπως παραδέχεται, τελικώς «η αστυνομία ήταν σε θέση να διατηρήσει την τάξη επομένως και εγώ να αποφύγω τέτοια ενέργεια»[91]. Το συμπέρασμα είναι πως, αρχικά τουλάχιστον, οι Βρετανοί δεν επιθυμούσαν καθόλου παράταση της υπάρχουσας κατάστασης την οποία οι ίδιοι θεωρούσαν επικίνδυνη καθώς γι' αυτούς θα μπορούσε να απειλήσει τη διατήρηση της έννομης τάξης. Αυτό συνεπώς, έρχεται να αντικρούσει με τη σειρά του το επιχείρημα του Ζαννέτου ότι η βρετανική κυβέρνηση αποσκοπούσε στην υποδαύλιση και συνέχιση του σχίσματος «ίνα μή ένοχλήται ή Κυβέρνησις έκ των ήνωμένων ένεργειών των νησιωτών»[92]. Αντιθέτως, ήταν οι υποστηρικτές και των δύο υποψηφίων που αυτοβούλως αποτάθηκαν στον Αρμοστή για «προστασία»[93].

Ένα ενδιαφέρον στοιχείο που είναι άξιο αναφοράς είναι πως, όταν έγινε γνωστό ότι η βρετανική διοίκηση ήταν ενάντια οποιασδήποτε εξωγενούς ανάμειξης, οι Κυρηνειακοί ζήτησαν κατ' ιδίαν από τον Αρμοστή να μη διαρρεύσει πως η Ιερά Σύνοδος παρακάλεσε τον Υπουργό Αποικιών να ταχθεί εναντίον τέτοιας παρέμβασης[94]. Το γεγονός αυτό υποδεικνύει την πρακτική που ακολουθούσαν και οι δύο παρατάξεις να προβαίνουν σε κατ' ιδίαν συζητήσεις για το ζήτημα με τον Αρμοστή και να ζητούν την υποστήριξή του, ενώ ταυτόχρονα δημοσίως να διακηρύττουν τη δέσμευσή τους στο όραμα της ένωσης και επομένως σε μια αντι-αποικιακή πολιτική. Φυσικά, από τη δική του πλευρά ο Μέγας Αρμοστής, επωφελούμενος από την επαφή με τις δύο αντιμαχόμενες πλευρές, ήταν σε θέση πιο εύκολα να διατηρεί τον έλεγχο της κατάστασης και, εάν κρινόταν απαραίτητο,

να επεμβαίνει.

Περισσότερο από όλα, η κύρια ίσως ανησυχία των Βρετανών εστιαζόταν στην εμπλοκή εξωτερικών παραγόντων στο ζήτημα, οι οποίοι θα μπορούσαν να περιπλέξουν ακόμα περισσότερο την κατάσταση παρά να συμβάλουν στην επίλυση του προβλήματος[95]. Μια εκτενής εξέταση του πρωτότυπου αρχειακού υλικού καταδεικνύει ότι το Υπουργείο Αποικιών στην αλληλογραφία του με τον Αρμοστή είχε τοποθετήσει το ζήτημα της πιθανής εξωτερικής ανάμειξης ή παρέμβασης στην κορυφή της ατζέντας αναφορικά με τη διοίκηση του νησιού. Ο λόγος, σύμφωνα με τον Αρμοστή, ήταν ότι στην ειδική περίπτωση της Εκκλησίας της Κύπρου, το ζήτημα δεν ήταν εκκλησιαστικό αλλά μάλλον πολιτικό δεδομένου του «εθναρχικού» ρόλου του εκάστοτε αρχιεπισκόπου ο οποίος δεν αποτελεί μόνο την εκκλησιαστική κεφαλή της Εκκλησίας της Κύπρου αλλά είναι επιφορτισμένος με πολιτικές εκτελεστικές εξουσίες[96].

Εξάλλου, τις βρετανικές ανησυχίες αποδεικνύει η ύπαρξη μιας ογκώδους αλληλογραφίας με αναφορές που υπονοούν τη σημασία της παρεμπόδισης ή ακόμα του τερματισμού οποιασδήποτε απόπειρας για έξωθεν παρέμβαση. Για την επίτευξη του σκοπού αυτού, εξελίχτηκε μια πολύ στενή συνεργασία μεταξύ του Υπουργείου Αποικιών με το Υπουργείο Εξωτερικών, το οποίο και ήταν υπεύθυνο για όλα τα εξωτερικά ζητήματα. Ειδικά στην περίπτωση αυτή, το Υπουργείο Εξωτερικών, διά των διαπιστευμένων αντιπροσώπων του σε Ελλάδα και Οθωμανική Αυτοκρατορία, ήταν σε θέση να παρέχει στον Αρμοστή στην Κύπρο, καθώς επίσης και στο Υπουργείο Αποικιών όλες τις σχετικές πληροφορίες και υλικό για το ζήτημα. Αυτό ήταν ιδιαίτέρως σημαντικό εφόσον ο «κίνδυνος» της παρέμβασης ουσιαστικά είχε τις ρίζες του σε δύο παράγοντες: Το Πατριαρχείο της Κωνσταντινούπολης και την Ελληνική Κυβέρνηση. Πέρα από αυτά, οι βρετανικές ανησυχίες εστιάζονταν επίσης -σε λιγότερο βέβαια βαθμό- στα πατριαρχεία Αλεξανδρείας και Ιεροσολύμων.

Όλες αυτές οι παράμετροι εξετάζονται με ευκρίνεια σε ένα εμπιστευτικό τηλεγράφημα που απεστάλη στον Chamberlain, τον Υπουργό Αποικιών, πολύ νωρίς, το Δεκέμβριο του 1900:

Η πίεση της κατάστασης έχει αμβλυωθεί εξαιτίας της διαβεβαίωσης από τον Βρετανό Αντιπρόσωπο στην Κωνσταντινούπολη ότι ο Πατριάρχης δεν επιθυμεί να αποστείλει εξ αρχία στην Κύπρο, αλλά και εξαιτίας της διαβεβαίωσης από την Αθήνα ότι η Ελληνική Κυβέρνηση δεν πρόκειται να αναμειχθεί μέσω της Ιεράς Συνόδου της χώρας. Φαίνεται πως υπάρχει πολύ μικρή πιθανότητα για να αναληφθεί ανεξάρτητη δράση εκ μέρους οποιουδήποτε εκ των άλλων πατριαρχών στους οποίους έχουν αποταθεί, δηλαδή τους πατριάρχες Αλεξανδρείας και

Ιεροσολύμων.

Έχει ήδη δηλωθεί στα τηλεγραφήματα που έχουν σταλεί σε Κωνσταντινούπολη και Αθήνα –το Υπουργείο Εξωτερικών έθεσε το ζήτημα με ισχυρότερη διατύπωση απ' ότι είχαμε πρόθεση– ότι η Κυβέρνηση δεν πρόκειται να επιτρέψει καμιά έξωθεν ανάμειξη στην Εκκλησία της Κύπρου, η οποία είναι αυτοκέφαλη. Το ζήτημα επομένως πρέπει να διακανονιστεί ως ένα εγχώριο/εσωτερικό ζήτημα χωρίς πατριαρχική βοήθεια και μεσολάβηση[97].

Την ίδια περίπου τακτική ακολούθησε λίγες μέρες νωρίτερα και ο Υφυπουργός Αποικιών Francis Jertie, ο οποίος είχε επισημάνει σε ένα εμπιστευτικό τηλεγράφημά του στον Sir Haynes-Smith την αναγκαιότητα να μην επιτρέψει το Λονδίνο στον Οικουμενικό Πατριάρχη ή οποιονδήποτε άλλο Πατριάρχη να αναμειχθεί στα ζητήματα της Εκκλησίας της Κύπρου που για αιώνες υπήρξε αυτοκέφαλη[98]. Είναι ξεκάθαρο αλλά και ευνόητο πως οι Βρετανοί πολύ λίγο ενδιαφέρονταν για τον αυτοκέφαλο[99] χαρακτήρα της Εκκλησίας της Κύπρου, ιδιαίτερα δε υπό το φως των όσων έχουν προαναφερθεί για τη στάση τους από το 1878[100]. Ίσως αυτό να εξηγεί εν μέρει και γιατί ο Ζαννέτος είχε οδηγηθεί στο συμπέρασμα ότι ο Haynes-Smith προφασιζόταν την ανάγκη διασφάλισης της ανεξαρτησίας της Εκκλησίας ούτως ώστε να κρατήσει τον ελληνικό πληθυσμό της Κύπρου «διηρημένον και αλληλοσπαραττόμενον»[101]. Παραταύτα, κάθε άλλο παρά τέτοια ήταν η κατάσταση, αφού οι Βρετανοί, σε αυτή τη φάση τουλάχιστον, κατέβαλαν προσπάθειες να φέρουν κοντά τις δύο αντιμαχόμενες πλευρές με σκοπό να προχωρήσουν σε εκλογές και έτσι να φτάσουν σε λύση. Την ίδια στιγμή, η βρετανική πολιτική, ασκώντας προληπτική δράση, αποσκοπούσε στο να κρατήσει μακριά οποιαδήποτε εξωτερική επιρροή, συμπεριλαμβανομένης βεβαίως αυτής των πατριαρχείων, από του να παρέμβουν στη διαμάχη.

Οι ανησυχίες όμως για παρεμβατισμό στο ζήτημα δεν ήταν αβάσιμες: Ένα μήνα προηγουμένως, το Δεκέμβριο του 1900, ο Οικουμενικός Πατριάρχης Κωνσταντίνος Ε' είχε τηλεγραφήσει στην Σύνοδο την πρόθεσή του να στείλει μια κυπριακή αντιπροσωπεία στην Κύπρο με σκοπό να διευθετηθεί το πρόβλημα της διαδοχής [102]. Η αντίδραση του Μητροπολίτη Κυρηνείας, προεδρεύοντος της Συνόδου, ήταν να απορρίψει αμέσως την έλευση τέτοιας αντιπροσωπείας στο νησί. Δεν ήταν όμως ο Επίσκοπος Κυρηνείας ο μοναδικός που είχε ενστάσεις στην αποστολή τέτοιας αντιπροσωπείας από τους πατριάρχες· οι Βρετανοί είχαν επίσης τους δικούς τους λόγους να αντιδρούν[103]. Πράγματι, ήδη από την πρωτοχρονιά του 1900, ο Μέγας Αρμοστής είχε υποδείξει ρητά πως οι διοικητικές αρχές στην Κύπρο δεν θα έπρεπε να «αναγνωρίσουν με κανένα τρόπο την αποστολή του Πατριάρχη και ότι η παρουσία της στο νησί στην παρούσα κατάσταση θα οδηγούσε

πιθανότατα σε ταραχές»**[104]**.

Η επιμονή με την οποία οι Βρετανοί απαιτούσαν από το Οικουμενικό Πατριαρχείο να μη λάβει μέρος στα ζητήματα της Εκκλησίας της Κύπρου, είναι πραγματικά εντυπωσιακή. Τα πολλαπλά τηλεγραφήματα καθώς επίσης και η συνεχής αλληλογραφία με τη Βρετανική πρεσβεία στην Κωνσταντινούπολη ζητώντας επίμονα τις αντιδράσεις του Πατριάρχη, καθιστούν ολοφάνερο πως το ζήτημα του παρεμβατισμού ήταν μείζονος σημασίας για τους ίδιους. Οι Βρετανοί ήταν αποφασισμένοι να εξαντλήσουν όλα τα πιθανά μέσα με σκοπό να παρεμποδίσουν τέτοια παρέμβαση και εάν ακόμη αυτό αποδεικνυόταν αναπόφευκτο, τότε οι πατριάρχες θα καλούνταν να «περιορίσουν την ανάμειξή τους» **[105]**. Σε πολλές και χωριστές περιπτώσεις, το Λονδίνο μέσω του Υπουργείου Αποικιών, έδωσε εντολή στον Αρμοστή στη Λευκωσία αλλά και το Βρετανό Πρέσβη στην Κωνσταντινούπολη, η απάντησή τους στον Οικουμενικό Πατριάρχη να είναι αρνητική εφόσον η παρουσία του με οποιονδήποτε τρόπο στην Κύπρο θα προκαλούσε πιθανότατα προβλήματα**[106]**. Πράγματι, αυτό που ο Αρμοστής Sir Haynes-Smith είχε υπογραμμίσει σε τηλεγράφημα το Δεκέμβρη του 1900, αποδείχτηκε κατά μια έννοια προφητικό:

Οποιαδήποτε αποστολή θα άφηνε πίσω της καταστροφικά αποτελέσματα στην Κύπρο για πολλά επερχόμενα χρόνια και θα όξυνε τη σύγκρουση την οποία η κυβέρνηση έχει έως τώρα κρατήσει υπό έλεγχο**[107]**.

Αργότερα τον ίδιο χρόνο, το έκανε πιο ξεκάθαρο υποστηρίζοντας ότι υπήρχε μια διασύνδεση μεταξύ της πατριαρχικής παρέμβασης και του αγώνα για ένωση, καθώς ο τελευταίος θα ενδυναμωνόταν αν οι πατριάρχες της Κωνσταντινούπολης και των Ιεροσολύμων προσδίδουν στους επαγγελματίες υποκινητές την αρωγή της επιρροής τους στην προσπάθεια τους να δημιουργήσουν ένα αντιβρετανικό αίσθημα σε ολόκληρο το νησί**[108]**.

Συνεπώς, όταν ο Μέγας Αρμοστής είχε πληροφορηθεί ότι οι Πατριάρχες θα απέστειλαν μια επιτροπή για να διερευνήσει και να διεξαγάγει αρχιεπισκοπικές εκλογές, η ανταπόκρισή του στο Υπουργείο Αποικιών ήταν πως «τέτοια κίνηση στο παρόν στάδιο θα γίνει αιτία σοβαρών επιπλοκών», εκφράζοντας τη γνώμη ότι «ο Πατριάρχης θα έπρεπε να παραμείνει στην έδρα του»**[109]**.

Πέρα όμως από τα Πατριαρχεία, οι βρετανικές ανησυχίες εστιάζονταν και στην ελληνική κυβέρνηση, την οποία οι Βρετανοί θεωρούσαν επίσης πηγή επιρροών. Δεν χρειάζεται βεβαίως να αναφερθεί πως οι στενοί δεσμοί που πάντοτε υπήρχαν μεταξύ των ελληνικού ορθόδοξου πληθυσμού της Κύπρου και των ομόθρησκών τους στην Ελλάδα, και στα πλαίσια της ένωσης, σήμαινε πως οι Βρετανοί είχαν

κάθε λόγο να έχουν το βλέμμα άγρυπνο στην ελληνική κυβέρνηση. Ο σκοπός ήταν να διασφαλίσουν πως η τελευταία θα παρέμενε μονάχα παθητικός θεατής αναφορικά με το ζήτημα πιστεύοντας ότι «εάν επιτραπεί τέτοια ανάμειξη θα οδηγήσει σε μελλοντικά δεινά»**[110]**. Επιπλέον, ενώ το Λονδίνο είχε ανοικτό κανάλι επικοινωνίας με τη βρετανική πρεσβεία στην Κωνσταντινούπολη, την ίδια στιγμή ο Βρετανός πρέσβης στην Αθήνα διετύπωνε την απαίτηση «η ελληνική κυβέρνηση να μην αναμειχθεί στο ζήτημα», ζητώντας παράλληλα ενημέρωση για τις θέσεις του Έλληνα υπουργού Εξωτερικών για το ζήτημα**[111]**. Αξίζει ακόμη να αναφερθεί πως όταν το Υπουργείο Αποικιών είχε πληροφορηθεί ότι η πρόταση του Πατριάρχη είχε γίνει με την υποστήριξη -έστω αποδοχή - του Έλληνα πρωθυπουργού, τηλεγράφησε αμέσως στο Υπουργείο Εξωτερικών ζητώντας του να μεταφέρει την έκπληξή του στον πρωθυπουργό για αυτή την εξέλιξη, εκφράζοντας παράλληλα την υπόθεση ότι αυτή η θέση είχε διατυπωθεί κατά την προσωπική του ιδιότητα και μόνο**[112]**.

Για του λόγου το αληθές, μερικές μέρες αργότερα ο Έλληνας πρωθυπουργός Αλέξανδρος Ζαΐμης διαβεβαίωσε το Βρετανό πρέσβη ότι αναγνώριζε πλήρως τον αυτοκέφαλο χαρακτήρα της Εκκλησίας της Κύπρου και ότι δεν είχε καμιά πρόθεση να αναμειχθεί στις υποθέσεις της. Η εκπεφρασμένη θέση του για την υπόδειξη του αρχιεπισκόπου ήταν προσωπική, όχι θέση της κυβέρνησης**[113]**.

Έχοντας διασφαλίσει ότι η Αθήνα δεν θα εμπλεκόταν στη διαμάχη, οι Βρετανοί επιδόθηκαν σε μια διπλωματική μάχη με τον Οικουμενικό Πατριάρχη, ο οποίος υποστήριζε ότι η εγκατάλειψη της αναμενόμενης αντιπροσωπείας των πατριαρχών είχε προκαλέσει εκνευρισμό στον ορθόδοξο πληθυσμό με αποτέλεσμα να εναποθέσει ο τελευταίος τις ελπίδες του σε αυτόν για διευθέτηση του αρχιεπισκοπικού ζητήματος**[114]**. Από τη μεριά τους, οι Βρετανοί διά του πρέσβη τους στην Κωνσταντινούπολη του εξέφρασαν τις ευχαριστίες τους για τη βοήθεια που πρόσφερε και ακολούθως τον πληροφόρησαν ότι η κυβέρνηση «εκφράζει τη λύπη τους γιατί δεν μπορούν να μετακινηθεί από την απόφαση που έχει ήδη κοινοποιήσει στην αγιότητά του»**[115]**. Ένα σχεδόν χρόνο μετά, το Υπουργείο Εξωτερικών έδωσε ξανά οδηγία στον O'Connor να μεταφέρει την ίδια απάντηση στον Πατριάρχη**[116]**. Ταυτόχρονα, ο Haynes-Smith προσφέρθηκε να προσπαθήσει να φέρει κοντά τις δύο πλευρές και να τις πείσει να συμφωνήσουν σε νέα εκλογή, ή αλλιώς σε εναλλακτική περίπτωση να συμφωνήσουν να αφήσουν το ζήτημα χωρίς επιφυλάξεις στα χέρια του Πατριάρχη, εάν αυτό είναι δυνατό να γίνει με τον κατάλληλο τρόπο**[117]**.

Παρά το ότι ο Haynes-Smith δεν είχε δώσει περισσότερες λεπτομέρειες για το πλαίσιο της διεξαγωγής «εκλογών», η άποψη του ήταν πως αυτές θα μπορούσαν

να πραγματοποιηθούν στη βάση αυτών που πρέσβευε η Ιερά Σύνοδος, έχοντας κατά νου ότι ένα χρόνο προηγουμένως είχε εκφράσει την πρόθεσή του να εργαστεί με τη Σύνοδο, αναγνωρίζοντας ότι ορθά απαρτίστηκε**[118]**. Η στάση του θα μπορούσε να θεωρηθεί πως υποδεικνύει τη βρετανική πολιτική υποστήριξης στον Κυρηνεΐα και την πρόθεση να υποβαθμίσει τις ενστάσεις των Κιτιακών. Μολαταύτα, οι Βρετανοί δεν είχαν εντελώς αγνοήσει το επιχείρημα των Κιτιακών ότι είναι απαραίτητη η παρουσία τριών επισκόπων για τη σύσταση της Συνόδου, πράγμα που αποδεικνύουν, αφενός μεν η επισύναψη τηλεγραφήματος από τον Κιτίου ο οποίος εξέφραζε τις δικές του απόψεις στο ζήτημα και αφετέρου το ότι έλαβαν υπόψη μια άποψη υπέρ των Κιτιακών, που δημοσιεύτηκε από τον Αθανάσιο Ευταξία, πρώην υπουργό Θρησκευμάτων της Ελλάδας**[119]**.

Παρά την απόφαση να υποστηρίξουν τη Σύνοδο, εντούτοις οι Βρετανοί συνέχισαν να προβληματίζονται έντονα για το εάν συντάχθηκε ή όχι νομότυπα, αφού για εκείνους αυτό το ζήτημα ήταν ένα εξ αυτών που εμφανίζονταν αναγκαία για να αποφασίσουν**[120]**. Φαίνεται πως δεν είχαν άλλη επιλογή παρά να αναγνωρίζουν τη Σύνοδο ως τη μόνη εκκλησιαστική αρχή με τη δυνατότητα να χειριστεί και να διευθετήσει το ζήτημα, υποστηρίζοντας ότι δεν είχαν άλλη εναλλακτική λύση**[121]**. Σε κάθε περίπτωση, οι Βρετανοί, μέχρι τα τέλη του 1901 είχαν διαμορφώσει το συμπέρασμα ότι δεν υπάρχει πρακτικά καμιά αμφιβολία πως ο Επίσκοπος Κιτίου θα εκλεγεί**[122]**. Η άποψη που έχει εκφραστεί από τον Haynes-Smith έχει ξεχωριστή αξία αφού αποκαλύπτει τη βρετανική στάση σε μια ενδεχόμενη εκλογή του Επισκόπου Κιτίου. Η ιδιαιτέρως ενδιαφέρουσα άποψη είχε ως εξής:

Δεν μπορούμε να τον κρατήσουμε μακριά [εκτός της μάχης για εκλογή] και πιθανόν να μας δημιουργήσει λιγότερα προβλήματα ως αρχιεπίσκοπος παρά εάν τον σταματούσαμε από του να πραγματοποιήσει τη μεγάλη του επιθυμία**[123]**.

Όπως παραδέχονταν οι ίδιοι Βρετανοί, ο Επίσκοπος Κιτίου έχει την πλειοψηφία μαζί του, αλλά είναι υπέρ της ένωσης με την Ελλάδα**[124]**. Δεν είχαν, παρόλα αυτά, εγκαταλείψει την προσπάθειά τους να εμποδίσουν την εκλογή του ενθαρρύνοντας τον Οικουμενικό Πατριάρχη να προκαλέσει την επιλογή ενός τρίτου ικανού προσώπου, ο οποίος θα συνεργαζόταν με τη βρετανική διοίκηση. Η επιλογή ενός κατάλληλου «τρίτου» από τον Πατριάρχη είχε εκληφθεί ως ατυχής. Σύμφωνα με τους Βρετανούς, εάν ο Πατριάρχης ηγηθεί του κινήματος της Ορθόδοξης Εκκλησίας προς την κατεύθυνση του αγώνα για ένωση με την Ελλάδα και προσδώσει την επιρροή του για να ξεσηκώσει και να ενδυναμώσει εχθρικά αισθήματα εναντίον των Βρετανών στην Κύπρο, θα έφερνε σε αμηχανία τη Βρετανική διοίκηση.

Ως αποτέλεσμα, ο Μέγας Αρμοστής αποφάσισε ότι οι Βρετανοί θα έπρεπε να μην

παραμείνουν άλλο απλοί θεατές στο ζήτημα, ακολουθώντας την αλλαγή που επήλθε στην κατάσταση με την επικράτηση των «Αδιάλλακτων» που στρέφονταν πλέον φανερά κατά της βρετανικής διοίκησης. Κατά συνέπεια, εισηγήθηκε ότι:

Η στιγμή έχει πλέον φτάσει, για να κάνουμε ορισμένα βήματα και να ελέγξουμε την αναστάτωση. Οι εκλογές έφεραν ως αποτέλεσμα το θρίαμβο της ακραίας παράταξης, υπό την αρχηγία του Επισκόπου Κιτίου, και η εκλογή του έχει γίνει από λανθασμένες και παράτυπες αντιπροσωπεύσεις [...]. Θα πρέπει να μελετήσουμε σοβαρά τι μπορούμε να πράξουμε για να ρίξουμε «κρύο νερό» στον αγώνα[125].

Ο Haynes-Smith δικαιολόγησε την αγωνία του κάνοντας αναφορά στον Κιτίου και στις πράξεις του στο παρελθόν: «έχει προκαλέσει σε μας πολλά προβλήματα στο παρελθόν και η στάση του απέναντι στην κυβέρνηση θα καθοριστεί σε μεγάλο βαθμό από τον τρόπο με τον οποίο θα αντιμετωπίσουμε τον ίδιο και την ταραχή που έχει επιφέρει». Συνεπώς, οι Βρετανοί σχεδίαζαν να πάρουν ορισμένα πρακτικά μέτρα για να αντιμετωπίσουν την αναταραχή. Συγκεκριμένα, ο Μέγας Αρμοστής πρότεινε να δοκιμάσουν κάποιες τεχνικές κατευνασμού των λαϊκών μαζών σε Λάρνακα και Λεμεσό, προβαίνοντας σε εκδηλώσεις στις δύο πόλεις[126] κατά το πανάρχαιο «άρτος και θεάματα». Ένα δεύτερο μέτρο ήταν μετατροπές στο Φόρο Υποτελείας[127], ενώ το τρίτο, στοχεύοντας όπως και το προηγούμενο σε οικονομική ανακούφιση του πληθυσμού, ήταν μια εμπορική συνθήκη με την Τουρκία που θα παρείχε «προνομιακή μεταχείριση» για τα κυπριακά προϊόντα. Μια ιδιαιτέρως ενδιαφέρουσα πρόταση έκανε λόγο στο να αποκτήσει η Κύπρος τη δική της σημαία, πιθανόν είναι η πρώτη φορά στην ιστορία της Κύπρου που συναντούμε αναφορά σε μια «κυπριακή σημαία». Αρχικά η «κυπριακή σημαία» ήταν μια αναγκαιότητα εκ μέρους των Βρετανών για να καταστήσουν δυνατή την εγγραφή της κυπριακής ναυτιλίας, αφού μέχρι τότε τα κυπριακά πλοία έπρεπε να φέρουν την τουρκική σημαία. Ωστόσο, το μέτρο αυτό ήταν ένας ευφυής τρόπος να καθιερώσουν μια σημαία[128] ως ένα νέο σύμβολο σε αντιπερισπασμό με το συμβολισμό της ελληνικής σημαίας. Όπως οι Βρετανοί οι ίδιοι ομολογούσαν:

Εάν η σημαία παραχωρηθεί, τότε μπορεί να χρησιμοποιηθεί για σκοπούς επιδείξεων και, αυτό είναι το ευκταίο, θα υποσκελίσει την ελληνική σημαία[129].

Πάνω απ' όλα, οι Βρετανοί πρότειναν την εγκαθίδρυση ενός κυπριακού συντάγματος με γενικές αρμοδιότητες στην υπηρεσία του βρετανικού στρατού και επίσης τη διασφάλιση συμφωνίας με το νέο αρχιεπίσκοπο, όσο αφορά τις λαϊκές εξουσίες που του αναλογούσαν.

Όλα αυτά τα μέτρα λήφθηκαν υπόψη υπό το φως των φόβων που είχαν εκφραστεί από τον Haynes-Smith. Βρισκόταν συνεχώς σε επικοινωνία με τους Επαρχιακούς

Διοικητές και άλλους Βρετανούς αξιωματούχους με σκοπό πάντα να έχει μια πιο ξεκάθαρη εικόνα σχετικά με την ταραχή γύρω από την ένωση. Κατά τον ίδιο τρόπο, ας σημειωθεί η άποψη που διατυπώθηκε στον Αρμοστή από τον Διοικητή της Αστυνομίας ότι «η στιγμή έχει φτάσει για να θέσουμε το παράνομο κίνημα κάτω από κάποιο έλεγχο» **[130]** για να αποφύγουμε προβλήματα που ίσως θα ανακύψουν στο μέλλον.

Ο Μέγας Αρμοστής, που παρομοίως είχε εκφράσει την πίστη ότι «σοβαρά προβλήματα θα προκύψουν εάν δεν ληφθούν διακριτικά κάποια σοφά μέτρα»**[131]**, μετέφερε τους φόβους του ότι η ταραχή είναι

Καλά οργανωμένη, έχει στη διάθεσή της χρήματα και κινητοποιείται από το εξωτερικό και κυρίως από την Ελλάδα. [...] Οι οργανωτές [...] έχουν κυριεύσει τα σχολεία, τους διευθυντές, ακόμα και τις οδηγίες που δίνονται στα σχολεία, και προσπαθούν τώρα ενεργά να δωροδοκήσουν τους μουχτάρηδες**[132]** ή τους επικεφαλής των κωμοπόλεων και των χωριών που ως διοικητικές αρχές είναι νομοταγείς και πιστοί στην κυβέρνηση. Και που είναι πολύ χρήσιμοι στη διοίκηση **[133]**.

Πέρα από τον προβληματισμό του ως προς τα μέτρα που έπρεπε να ληφθούν για την αντιμετώπιση της κατάστασης, ο Μέγας Αρμοστής διατηρούσε αδιάλειπτη επικοινωνία και με τις δύο αντιμαχόμενες πλευρές επιχειρώντας να τις φέρει κοντά για να βρεθεί μια λύση. Όμως, αυτό ήταν κάθε άλλο παρά εύκολη διαδικασία· σε μια από αυτές τις συναντήσεις κατά το έτος 1902, ο Μέγας Αρμοστής περιέγραψε τις (άκαρπες) προσπάθειές του στον Chamberlain:

Έκανα άμεσα βήματα για να οργανώσω μια διάσκεψη των δύο πλευρών και έκανα κάθε δυνατή προσπάθεια για να τις πείσω να συμφωνήσουν στη διενέργεια νέων εκλογών ή αλλιώς να συμφωνήσουν στο να αφήσουν το ζήτημα εξολοκλήρου στην απόφαση των πατριαρχών. [...] Με λύπη μου ομολογώ ότι αυτό δεν κατέστη ακόμα δυνατό να πείσω τις αντίθετες πλευρές σε οποιανδήποτε πορεία για την επίλυση των καβγάδων τους. [...]

Στη μια πλευρά είναι η Ιερά Σύνοδος και οι υποστηρικτές του Επισκόπου Κυρηνείας που βλέπουν τη δράση των πατριαρχών με σεβασμό και ευλάβεια. Από την άλλη είναι τα μέλη του Νομοθετικού Συμβουλίου και οι υποστηρικτές του Επισκόπου Κιτίου που δηλώνουν ότι «βλέπουν καθαρά ότι τις σκέψεις και τις πράξεις των πατριαρχών δεν καθοδηγούνται από πνεύμα δικαιοσύνης και αγάπης αλλά από πνεύμα υποδούλωσης της Εκκλησίας μας».

Η παράταση αυτής της διαμάχης είναι σαφώς αξιοθρήνητη· Πιστεύω όμως ότι εάν

η κυβέρνηση έριχνε στο παρόν στάδιο το βάρος της υπέρ της επίλυσης των συγκρούσεων διά μιας συγκεκριμένης πορείας δράσης, θα είχε ένα πολύ αρνητικό αποτέλεσμα στη μελλοντική βρετανική διοίκηση του νησιού επειδή θα άφηνε πόνο και πληγές στα θρησκευτικά αισθήματα της ηττημένης πλευράς στην Ορθόδοξη Εκκλησία που θα συνέχιζε να αιμορραγεί για πολύ περισσότερο χρόνο αφότου τα συγκεκριμένα γεγονότα θα έχουν περάσει[134].

Ως αποτέλεσμα, ο Μέγας Αρμοστής έκανε σκέψεις να απέχει από τη διαμάχη, αφού οι δύο αντιμαχόμενες πλευρές «δεν θα συμφωνήσουν σε τίποτε». Μια βδομάδα μετά, σε ένα τηλεγράφημα της 24^{ης} Μαΐου 1902, οι Κιτιακοί - μέλη του Νομοθετικού Συμβουλίου - ήρθαν σε επικοινωνία, για πρώτη φορά, την πρόθεσή τους να περάσουν ένα νόμο που θα προέβλεπε τη διεξαγωγή νέων εκλογών[135]. Η εισαγωγή νομοθεσίας που θα προνοούσε τη διεξαγωγή αρχιεπισκοπικών εκλογών ήταν ασφαλώς ένα πολύ ριζοσπαστικό μέτρο στην εκκλησιαστική ιστορία και έβαλε ακόμα ένα βέλος στη φαρέτρα των αντιπάλων των Κυρηνειακών. Σχετικά με τις ανησυχίες των Βρετανών, η ιδέα της εισαγωγής νομοθεσίας αντιμετωπίστηκε θετικά δεδομένου ότι όποια και να ήταν η απόφαση, θα έπρεπε πρώτα να εγκριθεί από τον Αρμοστή.

Ο ρόλος των Βρετανών ως διαμεσολαβητών στο ζήτημα, ήταν αρκετά δύσκολος. Δεν ήθελαν με κανένα τρόπο να ξεσηκώσουν ή να αποξενώσουν καμιά από τις δύο πλευρές. Αυτό θα μπορούσε να εξηγήσει για ποιο λόγο το είχαν χειριστεί με μεγάλη προσοχή. Το γεγονός ότι ο Δικηγόρος του Στέμματος ρωτήθηκε, σε αρκετές περιπτώσεις, να δώσει τη συμβουλή του στον Αρμοστή σε ζητήματα όπως την νομιμότητα της πατριαρχικής παρέμβασης, επιβεβαιώνει την ιδιαίτερη προσοχή που δόθηκε στη διαμάχη. Παρά το γεγονός αυτό, όταν τον Ιούνιο του 1902 ο Δικηγόρος είχε δηλώσει ότι υπήρξαν προηγούμενα για τη δράση των πατριαρχών, ο Haynes-Smith ήταν ακόμη διστακτικός εφόσον

Οι υποστηρικτές του Επισκόπου Κιτίου είναι η μεγάλη πλειοψηφία στην παρούσα φάση και όποια συγκεκριμένη κίνηση από τους πατριάρχες πιθανότατα θα οδηγούσε σε σχίσμα στην Εκκλησία[136].

83. Αναφορά στο Hill, «Ottoman province» (υποσ. 14), τ. 4ος, 579.

84. Το έτος 1908, ο Οικουμενικός Πατριάρχης Ιωακείμ III όρισε ως αρχιεπίσκοπο τον Κυρηνεά. Βλ. Χριστοδούλου, *Αρχιεπισκοπικό Ζήτημα* (υποσ. 43), 91-2· Alastos, *Cyprus* (υποσ. 1), 333.

85. Ο Ζαννέτος ήταν ένας εκ των προεξεχόντων μελών της Κιτιακής παράταξη.

Αναφορά στο σύγγραμμα Ζαννέτος, *Ιστορία* (υποσ. 25), τ. 3ος, Λάρνακα 1912, 271.

86. CO 67/125/768: Haynes-Smith στον Chamberlain, 24 Δεκεμβρίου 1900: *The Bishop of Kitium is an inveterate wirepuller, an active, ambitious man, who would stick at nothing to achieve his ends. He has given a great amount of trouble to the Govt. in the Leg. Council and he is the prime mover in the agitation for union with Greece.*

87. CO 67/128/45019: Haynes-Smith στο CO, 28 Νοεμβρίου 1901: *They have been bred up in the history of the success of agitation when applied to the Ionian Islands, and they have seen the success of organised agitation and violence in Crete.*

88. CO 67/125/42242: Haynes-Smith στον Chamberlain, 15 Δεκεμβρίου 1900

89. CO 67/128/45019: Haynes-Smith στο CO, 28 Νοεμβρίου 1901: *I have the honour to inform you that there is much excitement among the Greek speaking portion of the Inhabitants of the Island with respect to the proceedings for the election of an Archbishop which have now been pending for the last seven months. [...] Party feeling has run exceedingly high and this was accentuated by each of the rival candidates taking possession of portions of the Archbishop's house. Each party appeared determined to stand on its claims and it seemed as if the matter might degenerate into a pitched battle.*

90. CO 67/127/2377: Haynes-Smith στον Chamberlain, 10 Ιανουαρίου 1901.

91. CO 67/125/42242: Haynes-Smith στον Chamberlain, 15 Δεκεμβρίου 1900.

92. Ζαννέτος, *Ιστορία* (υποσ. 25), τ. 3ος, 271.

93. CO 67/125/42242: Haynes-Smith στον Chamberlain, 15 Δεκεμβρίου 1900. Βλ. επίσης R.Katsiaounis, *Labour* (υποσ. 37), 237.

94. CO 67/127/8845: Haynes-Smith στον Chamberlain, 28 Φεβρουαρίου 1901.

95. Στις 24 Δεκεμβρίου 1900, ο Haynes-Smith είχε εκφράσει την εμμονή του ότι «πολύ σοβαρά δεινά θα μπορούσαν να επέλθουν στο νησί εάν αφηνόταν να επιτραπεί στο ζήτημα εξωτερική παρέμβαση»· CO 67/125/768: Haynes-Smith στον Chamberlain.

96. CO 67/125/768: Haynes-Smith στον Chamberlain, 24 Δεκεμβρίου 1900: *who is not only the ecclesiastical head of the Greek Church in Cyprus but is entrusted with civil executive functions in virtue of his high office.*

97. CO 67/125/768: Haynes-Smith στον Chamberlain, 24 Δεκεμβρίου 1900: *The pressure of the situation has been relieved by the assurance from the Br. Representative at Constantinople that the Patriarch is now unlikely to send a mission to Cyprus, and by assurance from Athens that the Greek Govt. will not interfere through the Holy Synod of that country. There seems little chance of any independent action being taken by either of the other Patriarchates appealed to, viz. their Holinesses of Alexandria and Jerusalem.*

It has already been declared in the tels. to Constantinople and Athens - the F.O. put it rather stronger than we intended - that H.M.'s Govt. will not allow any interference from abroad in the Church of Cyprus, which has long been autocephalous. The matter therefore should be settled as a domestic affair without Patriarchal help.

98. CO 67/129/171: Franceisjertie (Υφυπουργός Αποικιών) στον Haynes-Smith, 1 Ιανουαρίου 1901· βλ. επίσης Ζαννέτος, *Ιστορία* (υποσ. 25), τ. 3ος, 271

99. Ο αυτοκέφαλος χαρακτήρας στην περίπτωση της Ελληνικής Ορθόδοξης Εκκλησίας της Κύπρου δηλώνει την ανεξαρτησία της από τα Πατριαρχεία, αναγνωρισμένος από την Οικουμενική Σύνοδο της Εφέσου (431 μ.Χ.)· J. Hackett, *A History of the Orthodox Church of Cyprus: From the Coming of the Apostles Paul and Barnabas to the Commencement of the British Occupation (A.D. 45-A.D. 1878) Together with Some Account of the Latin and Other Churches Existing in the Island*, London 1901, 26-8· Chacalli, *Cyprus* (υποσ. 33), 21-5.

100. Βλ. 8-10.

101. Αναφορά στο σύγγραμμα Ζαννέτος, *Ιστορία* (υποσ. 25), τ. 3ος, 271.

102. Το τηλεγράφημα με ημερομηνία 20 Δεκεμβρίου 1900 που ζητούσε από τη Σύνοδο να σταματήσει την εκλογική διαδικασία και να κάνει αποδεκτή την αντιπροσωπεία που στάληκε από τα Πατριαρχεία Κωνσταντινουπόλεως, Αλεξανδρείας και Ιεροσολύμων ήταν αυτό που είχαν ζητήσει στο παρελθόν οι Κιτσιακοί· βλ. Γ. Φραγκούδης, *Ιστορία του Αρχιεπισκοπικού Ζητήματος*, Αλεξάνδρεια 1911, 71-72· Χριστοδούλου, *Αρχιεπισκοπικό Ζήτημα* (υποσ. 43), 53-4, 100. Στην ουσία, αυτό επιβεβαιώνεται σε ένα τηλεγράφημα με ημερομηνία 18 Ιανουαρίου 1901 δηλώνοντας πως «μια από τις πλευρές είχε αποταθεί στον Πατριάρχη με σκοπό τη μεσολάβησή του για τη διευθέτηση της φιλονικίας»· CO 67/129/2231: *Informal communication with the Ecumenical Patriarch*, 18 Ιανουαρίου 1901.

103. Κ. Κοκκινόφτας, *Η Ιερά Μονή Κύκκου στον κυπριακό τύπο 1900-1911*, Λευκωσία 2002, 49.
104. CO 67/129/171: Jertie στον Haynes-Smith, 1 Ιανουαρίου 1901.
105. CO 67/125/855: Haynes-Smith στον Chamberlain. 24 Δεκεμβρίου 1900.
106. Παρόμοια αναφορά μπορεί να βρεθεί σε τηλεγράφημα που στάληκε τον Ιανουάριο του 1901· CO 67/125/768: Haynes-Smith στον Chamberlain, 24 Δεκεμβρίου 1900.
107. CO 67/125/768: Haynes-Smith στον Chamberlain, 24 Δεκεμβρίου 1900: *Any such mission would leave disastrous effects in Cyprus for many years to come and embitter the strife which the Government have hitherto kept under control.*
108. CO 67/128/45019: Haynes-Smith στον Chamberlain, 28 Νοεμβρίου 1901: *if the Patriarchs of Constantinople and Jerusalem lend their professional agitators the aid of their influence in their attempt to create an anti-British feeling throughout the Island.*
109. CO 67/131/19425: Haynes-Smith στο CO, 16 Μαΐου 1902.
110. CO 67/125/42242: Haynes-Smith στον Chamberlain, 15 Δεκεμβρίου 1900.
111. CO 67/129/635: British Embassy στο FO, 4 Ιανουαρίου 1901.
112. CO 67/130/7564: CO στο FO, 24 Φεβρουαρίου 1902.
113. CO 67/133/14081: SirEdwinEgerton (British Ambassador, Athens) στον Marquess of Lansdowne (Secretary of State for Foreign Affairs), 10 Απριλίου 1902: *he recognized entirely the autocephalous character of the Church of Cyprus [and] that he had no pretension to interfere in its affairs. His opinion as to the Archbishop's appointment was a personal one, not a Government view.*
114. CO 67/129/5457: FOστοCO, 12 Φεβρουαρίου 1901.
115. CO 67/129/11026: Foreign Office (στο εξής FO) στο CO, 26 Μαρτίου 1901.
116. CO 67/133/8160: FO στον SirN.R. O'Conor (British Ambassador, Constantinople), 25 Φεβρουαρίου 1902.
117. CO 67/130/7564: Haynes-Smith στον Chamberlain, 24 Φεβρουαρίου 1902: *Endeavour to bring the two parties together and induce them to agree to a fresh*

election, or in the alternative to agree to leave the matter unreservedly in the hands of the Patriarch, if that can properly be done.

Αυτή η δήλωση είχε επίσης κοινοποιηθεί στο Υπουργείο Εξωτερικών με τηλεγράφημα που στάληκε την επόμενη μέρα· CO 67/133/8160: O'Conor στον Secretary of State for Foreign Affairs, 25 Φεβρουαρίου 1902.

118. CO 67/125/768: Haynes-Smith στον Chamberlain, 24 Ιανουαρίου 1901.

119. CO 67/127/8844: Haynes-Smith στον Chamberlain, 28 Φεβρουαρίου 1901.

120. CO 67/127/9689: Haynes-Smith στον Chamberlain, 7 Μαρτίου 1901.

121. CO 67/127/9689: Haynes-Smith στον Chamberlain, 7 Μαρτίου 1901.

122. CO 67/128/39521: Haynes-Smith στον Chamberlain, 31 Οκτωβρίου 1901.

123. CO 67/128/39521: Haynes-Smith στον Chamberlain, 31 Οκτωβρίου 1901: *We cannot keep him out and he will probably give us less trouble as Archbishop than he would do if we could stop him from obtaining his great desire.*

124. CO 67/128/39521: Haynes-Smith στον Chamberlain, 31 Οκτωβρίου 1901 (η υπογράμμιση είναι δική μου).

125. CO 67/128/45019: Haynes-Smith στο CO, 28 Νοεμβρίου 1901: *the time has come to take some steps and check it [the agitation]. The elections have resulted in a triumph of the extreme party, led by the Bishop of Kitium, and the election has been won by false and disloyal representations. [...] We should consider what we can do to throw cold water on the agitation.*

126. CO 67/128/45019: Haynes-Smith στο CO, 28 Νοεμβρίου 1901

127. Το ποσό των £92,800 - το χρέος σε αντάλλαγμα για την κατοχή της Κύπρου που συμφωνήθηκε μεταξύ της Βρετανίας και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας το 1878. Βλ. Orr, *Cyprus* (υποσ. 12), 46-64· Panteli, *History* (υποσ. 11), 75-7.

128. Οι Βρετανοί είχαν προτείνει το ως έμβλημα μια παράσταση που οι ίδιοι περιγράφουν ως το «Σταυρό του Αγίου Γεωργίου» για σημαία, επιδιώκοντας να μην θίξουν ή να προκαλέσουν τη μουσουλμανική κοινότητα της Κύπρου· CO 67/128/45019: Haynes-Smith στον Chamberlain, 28 Νοεμβρίου 1901.

129. CO 67/128/45019: Haynes-Smith στο CO, 28 Νοεμβρίου 1901: *The flag if granted can be used for purposes of demonstrations and will, it is to be hoped, supersede the Greek flag.*

130. CO 67/128/45019: Haynes-Smith στον Chamberlain, 28 Νοεμβρίου 1901. Βλ., 20-6` Coughlan, «Sources» (υποσ. 79), 20-6.

131. CO 67/128/45019: Haynes-Smith στον Chamberlain, 28 Νοεμβρίου 1901.

134. Οι Μουχτάρηδες ήταν οι τοπικοί άρχοντες των χωριών από την εποχή της οθωμανικής κυριαρχίας.

135. CO 67/128/45019: Haynes-Smith στον Chamberlain, 28 Νοεμβρίου 1901: *well organised, has money at its disposal and is engineered from abroad and principally for Greece. [...] The organisers [...] have captured the Schools, the Schoolmasters, and, the instructions given in the schools, and they are now actively engaged in endeavouring to corrupt the Mukhtars or headmen of the Rural Towns and Villages who are as a rule loyal and true to the Government, and who are most useful to the administration.*

136. CO 67/131/21183: Haynes-Smith στον Chamberlain, 17 Μαΐου 1902: I immediately took steps to hold a conference with both parties and that I have used my best efforts to induce them to agree to a fresh election or to agree to leave the matter entirely to the decision of the Patriarchs. [...] I regret to say that it has not yet been possible to induce the different parties to agree on any course for the settlement of their disputes. [...]

On the one side are the Holy Synod and the supporters of the Bishop of Kyrenia who regard the action of the Patriarchs with veneration. [...] On the other side are the Members of the Legislative Council and the supporters of the Bishop of Kitium who state that they 'clearly see that no spirit of justice and affection but a spirit of subjugating our Church guides the thoughts and acts of the Patriarchs'.

The prolongation of this dispute is certainly most lamentable; but I believe that if the Government were at present to give its weight in favour of the disputes being settled by any particular course of action it would have a very bad affect on the future British Administration of the Island because it would leave soreness and wounds in the religious feelings of the defeated party in the Orthodox Church which would continue to fester long after the particular incidents had passed away.